

Saját-kezü építés a Balaton északi partján :

Kritikai áttekintés

Bartha András Márk

témavezető: Klobusovszki Péter

BME DLA 2013. 01. 06.

félévközi beszámoló

Bevezetés

Az egész Magyarországon jellemző buherált nyaralók, nyári konyhák képe mindannyiunk számára ismerős látvány. Janáky István szavaival élve „magasrendű kulturális értékek” (JANÁKY, 2004:8), de értelmezhetők vizuális környezetszennyezésként, de akár értékes urbanisztikai jelenségként is. Formanyelvük, és a megítélésüket övező bizonytalanság sok hasonlóságot mutat a világ nagyvárosaiban jellemző bódévárosokéhoz. A favelák, barriók építészetének kutatása napjainkban is előtérben van, és komoly múltra tekint vissza.

A buherált, spontán építmények a 60-as években, a probléma egyre növekvő jelentősége okán kerültek az építészeti gondolkodás látómezejébe. John Turner 1963-as tanulmányában (KELLETT,NAPIER 1995:8) rámutatott, hogy a lakóbódék megjelenése lényegében nem probléma, hanem megoldás a lakhatás problémájára. Limában végzett kutatásában kiemelte, hogy a szegény rétegek számára a saját kezű építés könnyebben járható út, mint a központi lakásprogramok, és minden segítő szándékot a már kialakított építmények fejlesztésére kell koncentrálni. A kor telepszerű lakásépítési programjaival szemben legfőbb előnyt a módszer gyors alkalmazkodóképessége jelentette. Korában hatalmas kritikai vihart kavart elképzeléseivel, de az idő végül igazolta elképzeléseit, és a világ legtöbb részén ma már lakótelep építés helyett az egyéni építkezést (*self-help*) támogatja az állam.

A spontán épületek kutatása többcélú: a gyorsan alkalmazkodó, ezért folyamatosan változásban lévő épületek történeti szempontú megőrkítése, az épületek létrehozásához szükséges kreatív energiák feltárása és elismerése, továbbá a építészeti eszközök áttemelése a professzionális építészeti praxisba. Ezen célok megvalósításához alkalmas vizsgálati módszerek megismerése szükséges.

1. kép
Spontán épült
építmények Sao
Paoloban

A legelterjedtebb elképzelés szerint a saját kézzel tákolt lakhelyek a kortárs urbánus vernakuláris építészet élő példái, ezért a vernakuláris építészet leírására kialakított gazdag eszközkészlet alkalmas a spontán jelenségek vizsgálatára is. (KELLETT, NAPIER 1995:7)

A spontán és a vernakuláris építészet fogalomhalmaza nagyon összetett és sok helyen egymásba hat, ezért a továbbiakban áttekintem a lehetséges kapcsolódási pontokat, és a lehetséges vizsgálati módszereket.

A vernakuláris építészet kutatási módszerei

A kifejezés etimológiai szempontból a latin „vernacula” - „élő nyelv” kifejezésből ered, amely utal a téma jellegzetesen társadalomtudományi megközelítésére, és többdiszciplinájú voltára. A történeti emlékek induktív vizsgálata, másrészt az élő folyamatok deduktív értelmezése a vernakuláris építészet vizsgálati módszertanának két meghatározó iskolája.

Történeti-tárgyszerű vizsgálat

A történeti szemlélet részletes, tipizáló és katalogizáló módszereket kínál a kutatáshoz, amelyekkel egy kész produktum, ház felmérhető, megismerhető és dokumentálható. Elsősorban az iparosítás előtti európai lakóformákra koncentrálnak ezek a vizsgálatok, és csak ritkán jutnak el a kiváltó okok és körülmények pontos feltárásáig. A történeti iskola fontos képviselője, Roderick Lawrence által felállított definíció szerint (KELLETT, NAPIER 1995:11) ahhoz, hogy valami vernakuláris építészet eszközeivel vizsgálható legyen, több hasonló tulajdonságú elemből kell állnia, amelyek egy adott területre, és korra karakteresen jellemzőek. Hétköznapi emberek mindennapos tevékenységeit kell kiszolgálja, és az építés motivációja nem fakadhat elvont ideákból.

Lawrence módszerében a szempontok három objektív témába rendeződnek: a fizikai, szociokulturális, és egyéni környezet kiterjedt vizsgálatát teszik lehetővé. Az épületek használatát azok egész életciklusán keresztül vizsgálja, forrásai elsősorban interjúk, szóbeszéd, illetve az ezeket kiegészítő mikroszintű rajzos dokumentáció.

2. kép
A népi építészet
jellegzetes
dokumentációs
technikája
3. kép
A nép- és a
vernakuláris
építészet viszony
(ISTVÁNFI 1997)

Magyarországon is elterjedt ez a fajta kutatás, amely nagy múltra tekint vissza, karakteres eszközrendszerének alapjait Barabás Jenő és Gillyén Nándor a 70-es években fektették le. Könyvükben (BARABÁS, GILLYÉN 1973) egy-egy emlék történeti értéke mellett fontos szerepet kap a használati és az esztétikai érték is. A hazánkban elterjedt népi építészet elnevezés a nemzetközileg használatos vernakuláris építészet fogalmán *belül* helyezkedik el, a kettő nem feleltethető meg teljesen egymásnak. A népi építészet alatt inkább ezt a múltba tekintő megközelítést értjük, amely a ránk maradt elsősorban lakófunkciójú épített emlékek vizsgálatát, tipizálását, és bizonyos tájegységek jellegzetességeinek összegyűjtését foglalja magába. Tágabb halmazként Istvánfi Gyula professzor alapvetően elemi és rangos részre osztja az építészetet, ebből az előbbi foglalja magába az őskori, a primitív, vernakuláris építészetet, amely tovább oszlik népi, paraszti, köznépi építészetre (ISTVÁNFI 1997:12). Megfogalmazásában – hasonlóan Lawrence-hez-

az elemi építészet elemi igényekre, elemi eszközökkel épülő házak tartoznak ebbe a körbe. A spontán épülő balatoni bodegák ennek a definíciónak az igények szintjén megfelelnek, de a jellemzően ipari eszközfelhasználás szempontjából nem.

Folyamatok vizsgálata

A vernakuláris építészet vizsgálatában fontos szempont a rálátás kérdése. A jelenkori folyamatok nem figyelhetők meg ugyanazokkal az eszközökkel, mint a történeti emlékek. A ma is élő, bennszülött (*indigenous*) kultúrák építészetének kutatásában ezért a történeti szemlélet helyett a szociológiai, antropológiai megközelítés a domináns. Fontos megjegyezni, hogy egy élő jelenség vizsgálatakor a forma vizsgálható, de mindig kontextusában, ok-okozati összefüggésben kell megfigyelni, nem függetleníthető a környezettől. (ASQUITH, VELLINGA 2006:20) Bernard Rudofsky 1964-es kiállításában, illetve az *Architecture without architects*, majd a *The prodigious builders* című könyvében is ezeket a folyamatokat: a kollektív környezetalakítás jelenségeit kutatta, rávilágított az építészet nagyobb léptékű, spontán alakuló struktúráira. (RUDOFSKY 1964:5)

Az ilyen struktúrák egy közeli nézetét adja Simon Bronner (BRONNER 2006) tanulmánya. Tézise szerint a tradíció folyamatosan változó természete, és kreativitással való szoros kapcsolata határozza meg jelenkori vernakuláris építészetet. Három kortárs észak-amerikai példán keresztül (ideiglenes zsidó sátor, a sukkah változatai, az amisok pajtaépítései, illetve üres sörös-dobozokkal dekorált épületek) vizsgálja a hagyomány apró módosulásait, az egyéni kreativitás különböző szintjeit. A utolsó példa különösen érdekes, mert sok rokonságot mutat a kézzel épült balatoni bódék világával. Egy olyan hagyomány kialakulását mutatja be, amely nem rendelkezik történeti előzményekkel, és egymástól távol eső területeken, függetlenül de még is hasonló formai megoldásokat adva alakult ki. Személyes hangvételi interjúk és ez azokat illusztráló fotók segítségével dokumentál, a közös részek és az alkotóktól függő apró változtatások kiemelésével.

Kutatásával bizonyítja, hogy a tradíció felfogható egy aktív, dinamikusan változó és fejlődő jelenségként. Ezzel egészen szélesre nyitja a vizsgálat horizontját, így a jelenkori, új keletű jelenségek, - mint amilyen a balatoni bódék megjelenése is- a vernakuláris építészet tárgykörébe tartozhatnak.

4. kép
Sörösdozokkal
díszített házak az
Egyesült
államokban

Holisztikus vizsgálatok

A legújabb vernakuláris kutatások a két módszer - a tárgyszerű és folyamatszerű-vizsgálatok szintézisével dolgoznak.

Amos Rapoport (RAPOPORT 2006) kutatásának legfontosabb kérdése, hogy mennyiben teljesítik a lakók kulturális és esztétikai igényeit a spontán kialakított lakóhelyek. Vizsgálatában a hagyományos letelepedési formák leírásánál használatos szempontokat használ fel: pl. identitás elemeinek meghatározása, morfológiai típusok keresése, patternek, tér használhatósági vizsgálatok. Elemzésében főleg nagyobb összefüggő dél-amerikai telepeket vizsgál meg. Két kategóriát állít szembe: a professzionálisan tervezett, illetve a tervezetlen letelepülés jellemzőit. Ezek nem tisztán jelenlévő formák, hanem változó arányú keverék minden a tradicionális és kortárs lakóformában. Következtetésében egyértelműen kimutatja a rokonságot a spontán telepek és a vernakuláris formák között. A téma legérzékenyebb részét kikerülve esztétikai szempontokat nem von a vizsgálatba, csak általános javaslattal él, hogy a tervezők sokat tanulhatnak a jó példákból.

A vernakuláris építészet lényegre törő és találó definícióját Paul Oliver a monumentális gyűjtőmunkával összeállított *Encyclopedia of Vernacular Architecture* bevezetőjében:

„A vernakuláris építészet az emberek lakó és egyéb épületeit foglalja magába. A természeti környezetüktől és rendelkezésre álló forrásoktól függően személyre szabott, tulajdonos, vagy közösség által, tradicionális eszközökkel épülnek. A vernakuláris építészet minden formája az azt létrehozó kultúra értékeinek és gazdaságának kiszolgálására készül.” (OLIVER 1997:23)

A definíciót tovább színezi későbbi, egyfajta evolúciós modellt bevezető írásában, (OLIVER 2006:12) amelyben Rapoport gondolatmenetéhez hasonlóan, nagy hangsúlyt kap a tudás megőrzésének és átadásának jelentősége. Oliver nem állítja szembe a professzionális (institutional) és nem professzionális (tribal) építést, hanem inkább a know-how-hoz való hozzáférésben látja a fő különbségeket. Azt mondja, hogy ha az építéshez szükséges tudást nem koncentráljuk az építészek kezében, hanem minden ember ért hozzá, akkor építő tevékenységük nyomán automatikusan vernakuláris formák jönnek létre. Jövőképeben a saját-kezű építés így megoldást jelenthet az emberiség lakásproblémáira, amelynek a jelenlegi városszéli telepek az ősfarmái. Ezzel egyértelműen az építészek szerepének csökkenésére utal, ami visszavezet Rudofsky az építő személyét középpontba állító gondolatáig.

Anonimitás, saját-kezőség

Bernard Rudofsky *Építészek nélküli építészet* című könyvének előszavában írja: az anonim mesterek a építészeti gondolkodás kiaknázatlan forrását jelentik. A fontos szempont nem is az ismertség kérdése, hanem az építők műveltsége, szellemi háttere. Hasonlóan Lawrence-hez – aki a vernakuláris definíciójánál kizárja a felsőbb szellemi célok megvalósítását- a műveltség által nem megrontott építészetéről beszél, tehát az építész nem egy szűk értelmiségi elit tagja.

A vernakuláris épületek esetében általában nem ismert az építész, de ez a feltétel fordítva nem mindig igaz: az ismeretlen alkotó műve csak akkor kutatható, és akkor képvisel vernakuláris értéket, ha nagyobb léptékű kulturális mintázat eleme.. Hasonló a helyzet a saját-kezőséget illetően: sok népi építészeti emlékről tudjuk, hogy a lakóik építették, de sok olyan is van, amely nem saját erőből készült, mégis népi építészet elemeként tekintünk rá. Fontos elválasztani a kézi erővel való építést, mint technológiát a saját hajlék építésének gesztusától, ami inkább az építés szándékát, és motívumát jellemzi. A kézzel építés mint technológia elsősorban ökológiai jelentőséggel bír, a saját építésnek pedig környezetpszichológiai relevanciája van.

5. kép
Jellegzetes üveg
díszítés a
sajkodi nyaraló
nyílásában

Összefoglalás

A Tihany környéki buherált nyaralók spontán, anonim épületek, de formálásukban a helyi anyagok, és a természeti környezet kevésbé meghatározó. Sokkal inkább a társadalmi háttér, és történeti folyamatok az érdekesek, amik az építési mód elterjedéséhez vezettek, ezekből rajzolható ki az összefüggő kulturális szövet, amely mentén összehasonlíthatóvá és kutathatóvá válnak. Az egyes építmények fizikai valóságának dokumentációja és elemzése az érem másik oldala, ami hozzásegíthet a jelenség teljesebb megismeréséhez, a vernakuláris „nyelvének” elsajátításához.

Források:

- BARABÁS Jenő – GILYÉN Nándor: Vezérfonal népi építészetünk kutatásához, Műszaki Könyvkiadó, 1979.
- ISTVÁNFI Gyula: Az építészet története Őskor/Népi építészet, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997.
- JANÁKY István: Az építészeti szépség rejtekei Magyarországon, Terc kiadó, 2004.
- RUDOWSKY, Bernard,: Architecture without architects: A short introduction to non-pedigreed architecture, 1964.
- OLIVER, Paul 'Introduction', in P. Oliver (ed.) *Encyclopedia of Vernacular Architecture of the World*, Cambridge University Press, 1997.
- ASQUITH, Lindsay / VELLINGA, Marcel: 'Introduction' in Asquith, Vellinga (szerk.) *Vernacular architecture in the Twenty-First Century Theory, education and practice* , Taylor & Francis, 2006.
- BRONNER, Simon J.: Building tradition: control and authority in vernacular architecture in:in Asquith, Vellinga (szerk.) *Vernacular architecture in the Twenty-First Century Theory, education and practice* , Taylor & Francis, 2006.
- KELLETT, Peter / NAPIER, Mark: Squatter architecture? - A critical examination of vernacular theory and spontaneous settlement with reference to South America and South Africa, TDSR VOL. VI NO. 11. 1995 7-24, University of California , elérhető (2012.11.20) <http://iaste.berkeley.edu/pdfs/06.2b-Spr95Kellet-Napier-sml.pdf>
- RAPOPORT, Amos: Vernacular architecture as a model system in Asquith, Vellinga (szerk.) *Vernacular architecture in the Twenty-First Century Theory, education and practice* , Taylor & Francis, 2006.